

LUNDS
UNIVERSITET

Spelets regler

En flerfallsstudie av spioners neutraliseringstekniker

”So far my ship has successfully navigated the slings and arrows of outrageous fortune.”

- Robert Hanssen i brev till KGB

Abstract

This paper applies Sykes and Matza's theory of neutralization (1957) to three cases of convicted, self-interested spies: Peyman Kia, Stig Wennerström, and Robert Hanssen. Using congruence analysis, the study assesses the explanatory strength of the theory, with qualitative text analysis as the primary method to identify neutralizations in Kia's interrogation transcripts, Wennerström's autobiography and Hanssen's investigation material. Each individual was found to employ at least two techniques, forming complex internal justifications that also evolved over time. *Denial of injury* was prominent for Kia and Wennerström, while the latter also implemented *The appeal to higher loyalties* in later stages of his espionage. Hanssen on the other hand primarily relied on *denial of the victim*. All three exhibited grandiose personality traits, and the analysis suggests that neutralizations functioned as key mechanisms for maintaining a self-image of superiority. The findings indicate that neutralization theory offers valuable insights into the psychological processes that enable insiders to initiate and sustain espionage against their own nation.

Nyckelord: neutraliseringstekniker, underrättelseanalys, kontraspionage, neutraliseringsteori, spioneri, spion, Wennerström, Hanssen, Kia

Antal ord: 9986

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Syfte och frågeställning	1
2. Forskningsbakgrund	2
3. Teoretiskt ramverk	3
4. Metod	5
5. Material	8
6. Empiriska fall	9
Peyman Kia (1980 -)	9
Stig Wennerström (1906 - 2006)	9
Robert Hanssen (1944 - 2023)	9
7. Analys	10
7.1. Peyman Kia.....	10
7.1.1. Innan tingsrättsdomen	10
7.1.2. Efter den fällande domen	12
7.2. Stig Wennerström.....	14
7.2.1. Den grandiosa självbilden	14
7.2.2. Förnekande av skada i det tidiga spioneriet	15
7.2.3. Flygattaché i Moskva 1948-1952	16
7.2.4. Flygattaché i Washington 1952-1957	17
7.3. Robert Hanssen	19
7.3.1. Fördömande av fördömdarna - en världsbild formas	19
7.3.2. Förnekande av offret - den som ger sig in i leken får leken tåla	20
7.3.3. Hänvisning till lojalitet eller högre värden - religion och familj	22
8. Slutsatser	23
9. Referenser	25

1. Inledning

Hur ser den psykologiska processen ut för en individ som spionerar för en annan stats räkning, trots vetskapen om att spioneri är en kriminell gärning som allvarligt kan skada det egna landets säkerhet? Motiv räcker inte som förklaring till detta beslut, inte heller omständigheter såsom personlig kris. Neutraliseringar är förövarens undermedvetna ”ursäker” som rättfärdigar brottsligt handlande. Dessa psykologiska mekanismer möjliggör att utföra en gärning där de egna värderingarna och normerna överskrids, samtidigt som självbilden bibehålls. Neutraliseringars betydelse för insiderbrottslighet är ett outforskat område. I denna uppsats prövas Sykes och Matzas inflytelserika teori om neutraliseringstekniker (1957) på tre fall av spioneri: Peyman Kia, Stig Wennerström samt Robert Hanssen. Teorin revolutionerade kriminologisk forskning och har gett inspiration till andra kriminologiska teorier med narrativa inslag, men har sällan eller aldrig applicerats på spionfall.

1.1. Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att pröva förklaringskraften i Sykes och Matzas neutraliseringsteorier och att genom det nå en fördjupad förståelse för individernas tankeprocesser och omständigheter i fallen. Ambitionen är att presentera argument för att neutraliseringstekniker utgjort en faktor, samt att dessa är distinkta i förhållande till motiven. Det är också av intresse att diskutera vilken typ av neutraliseringar som använts eftersom detta kan påvisa mönster och väcka nya forskningsfrågor specifikt inriktade mot spionfall och kontraspionage. Detta kan bidra till att utveckla mer preciserade indikatorer för identifiering av insiderhot, samt fördjupa förståelsen av hur dessa individer utvecklar och upprätthåller illojalt beteende över tid.

Frågeställning:

I vilken utsträckning använder egenintresserade spioner neutraliseringstekniker?

2. Forskningsbakgrund

I underrättelseslitteraturen har mycket uppmärksamhet ägnats åt motiv och drivkrafter hos spioner, avhoppare och insiders. Den klassiska modellen MICE (= Money, Ideology, Coercion/Compromise, Ego/Excitement) uppger de fyra vanligaste motiven men kan inte fullt ut beskriva den komplexa psykologi som ligger bakom processen att bli spion (Burkett, 2013, s. 9-12). 2013 presenterade Burkett RASCLS (Reciprocation, Authority, Scarcity, Commitment, Liking, Social Proof) som en modell för spioners drivkrafter i relationen till hanteraren. Moderna förklaringsmodeller tar ofta också ytterligare riskfaktorer i beaktande, till exempel vissa personlighetsdrag eller utlösande kris (se exempelvis Wilder 2017). Underrättelseforskningen har dock i begränsad utsträckning behandlat hur insiders kognitivt hanterar sitt förräderi. Neutraliseringsteorin har vi hämtat från kriminologin. Sykes och Matza formulerade ursprungligen teorin med fokus på ungdomsbrottslingar, men neutraliseringstekniker har sedan studerats hos allt från sexköpare (Lim och Cheah, 2019) till folk som struntar i att sopsortera (Hansmann m.fl., 2006). Benson och Simpson applicerar den på ekobrottslingar i finansbranschen (2018, kap. 7), vilka ofta hävdar oskuld även efter en fällande dom och även då de erkänt gärningen i sig. Benson och Simpsons typiska ekobrottsling har gemensamma drag med egenintresserade spioner, vilket ledde till idén att pröva neutraliseringsteorin på några av dessa. Därmed adresserar denna studie ett relativt utforskat område. Neutraliseringar utgör, precis som motiv och andra riskfaktorer, en potentiell indikator för att upptäcka och förebygga insiderhot. Distinktionen mellan motiv och neutralisering är betydelsefull, eftersom neutraliseringsteknikerna potentiellt skiljer sig åt från motivet vad gäller individuella riskfaktorer, påverkan på spionens operativa agerande samt kontrapionagens analysmöjligheter, exempelvis för att upptäcka inkonsekvenser, kommunikationsmönster eller beviseman. Vilka neutraliseringar som används kan bero på individuella eller kulturella omständigheter, men det tycks också finnas generella kopplingar mellan teknik och brottstyp (Sykes och Matza, 1957, s. 670). Exempelvis är *förnekande av skada* vanligast bland sexköpare (Lim och Cheah, 2019, s. 5), medan ekobrottslingar tenderar att väva samman flera tekniker i komplexa resonemang (Benson och Simpson, 2018, s. 159-165). Även om fallen i denna uppsats är få är det intressant att se om någon neutraliseringsteknik sticker ut, oavsett om det säger något om brottstypen, förövaren eller om neutraliseringsteorin i sig. Förväntningen är att nya frågeställningar kan genereras genom denna studie.

3. Teoretiskt ramverk

Kriminologerna Gresham Sykes och David Matzas (1957) inflytelserika teori om neutraliseringstekniker bygger vidare på bland annat Sutherlands (1947) perspektiv på kriminalitet som ett socialt och inlärt beteende, liksom psykoanalytiska verk om egots försvarsmekanismer (se exempelvis A. Freud, 1936; Redl och Wineman 1951). Detta i en övergångstid där kriminologin tidigare fokuserat på att påvisa skillnader mellan brottslingar och icke-brottslingar. Sykes och Matza menade att kriminella har kännedom om samhälleliga normer och regler och har internaliserat dessa värderingar precis som laglydiga människor. De kan trots detta bryta mot dessa värderingar - genom att använda neutraliseringstekniker. Neutraliseringar utgör ett psykologiskt självförsvar som gör brottet moraliskt acceptabelt, sett ur förövarens perspektiv. Det som neutraliseras är alltså de interna invändningar som annars skulle få gärningspersonen att avstå. Ett annat sätt att beskriva det är att teknikerna överbryggat glappet mellan värderingar och handlingar som bryter mot värderingarna (Maruna och Copes, 2005, s. 223). Skillnaden mellan motiv och neutralisering är att motivet förklarar vad brottslingen vill uppnå - vinsten som brottet genererar - medan neutralisering är den mekanism som dämpar tvekan och psykologiskt möjliggör genomförandet. Neutraliseringens uppgift är att bibehålla en intakt självbild som någon som inte bryter mot de egna värderingarna, trots att man alltså gjort just det (Sykes och Matza, 1957, s. 667). Neutraliseringar är inte samma sak som efterhandskonstruktioner i syfte att undslippa eller mildra straff och fördömanden, utan sker *före* (eller åtminstone samtidigt med) den brottsliga gärningen. Sykes och Matza går inte detaljerat in på den psykologiska processen, men genom sambandet till samtida psykoanalys kan slutsatsen dras att neutraliseringar sker undermedvetet, åtminstone initialt, eftersom självbedrägeriet då är effektivare än vid ett medvetet resonerande. Sykes och Matzas originalartikel är en förhållandevis kort text som lämnar mycket utrymme för tolkningar. Neutraliseringsteorin har med tiden nyanserats, exempelvis i taxonomier över tekniker på mikronivå, liksom inkorporerats i andra teorier. Originalformen används dock fortfarande (Maruna och Copes, 2005, s. 237-239). Denna uppsats fokuserar på de fem neutraliseringstekniker som beskrevs i originalartikeln av Sykes och Matza (1957):

The denial of responsibility (s. 667) - *Förnekande av ansvar*. Förövaren ser sig själv som offer för omständigheterna och kan därmed inte hållas ansvarig för brottet. ”Det är inte mitt fel”, ”Det var inte meningen”, ”Jag visste inte att det var ett brott.”

The denial of injury (s. 667) - *Förnekande av skada*. Förövaren anser att skadeverkningen av brottet är obetydlig. ”Ingen blir skadad”, ”Det märks knappt”, ”De kommer ändå att få kompensation.”

The denial of the victim (s. 668) - *Förnekande av offret*. Förövaren anser att offret bär skulden. ”Hen förtjänar det”, ”Hen provocerade mig”, ”Hen gjorde inget motstånd.” Varianter är stereotypisering och avhumanisering.

The condemnation of the condemners (s. 668) - *Fördömande av fördömarna*. Rättsväsendet eller samhället är orättvist, korrupt eller fördomsfullt och har därför ingen rätt att döma. Brott är rimligt för att jämna ut spelplanen. ”De vill sätta dit mig till varje pris”, ”Samhället har aldrig hjälpt mig”, ”Regelverket är orimligt.”

The appeal to higher loyalties (s. 669) - *Hänvisning till lojalitet eller andra högre värden*. Behoven och normerna hos den egna gruppen går före lag och samhällsnormer. ”Det är för deras skull”, ”Jag måste hjälpa till.”

4. Metod

Genom kongruensanalys prövas förklaringskraften i neutraliseringsteorin. Kongruensanalys är en lämplig analysmetod vid inomfallsstudier och när få fall studeras. Metoden är flexibel och kräver inte omfattande data eller processpåring (George och Bennett, 2005, kap. 9). Kongruensanalys i klassisk benämning har målet att identifiera den mest lämpliga teorin för ett fåtal valda fall (Blatter och Haverland, 2012, s. 144). I vår studie har enbart en teori använts. Motiveringen till detta ligger i neutraliseringsteorins bredd. Vi anser det därmed vara tillräckligt att uteslutande använda neutraliseringsteknikerna som teoretiskt ramverk. I analysen har empirin löpande stämts av mot de fem olika neutraliseringsteknikerna. Empiriska observationer kan vara förenliga med fler än en neutraliseringsteknik (ibid, s. 189).

Genom textanalys tolkas spionernas egna resonemang för att hitta spår som tyder på *att* neutraliseringar använts, och *vilken typ* av neutraliseringsteknik. Studien är kvalitativ och syftar till fördjupad förståelse, snarare än att heltäckande förklara spioneri som fenomen. En positivistisk ansats finns men det vetenskapsteoretiska perspektivet är kritisk realism, vilket medför en medvetenhet om att subjektiv tolkning är oundviklig. Textanalysen, i synnerhet, ger stort subjektivt tolkningsutrymme. Vi utgår ifrån att neutraliseringar inkorporeras i språkliga uttryck och i återkommande resonemang. En metodologisk svårighet är att undermedvetna neutraliseringar är mycket svåra att skilja från medvetna *rationaliseringar*, liksom från vad förövaren i efterhand *tror* att hen har tänkt, även när hen vill erkänna detta. Vi försöker urskilja de mentalt integrerade neutraliseringarna, vilka spionen själv tror på, från medvetna efterhandskonstruktioner som syftar till att mildra *andras* fördömanden. För analysen är det därför relevant att i viss mån bedöma sanningsenlighet. Utsagorna har dock oavsett ett forskningsmässigt värde. Presser (2009) beskriver att det finns en föreställning om narrativ som antingen giltiga eller ogiltiga, där kriminellas berättelser typiskt tillskrivs liten validitet. Narrativ är dock något annat än en redogörelse. Alla berättare är selektiva i vad som berättas och inte. Berättandet är ett verktyg vars användning kan analyseras, liksom berättarens föreställningsvärld och tankeprocesser (ibid, s. 180-182). Neutraliseringsteknikerna hjälper till att bygga narrativ koherens i skapandet av självbilden (Maruna och Copes, 2005, s. 255, 284).

En del forskning tyder på att neutraliseringar spelar olika roll hos förstagångs- respektive flergångsförbrytare, samt att de tar sig olika uttryck över tid (ibid, s. 273-277). Benson och Simpson menar att neutralisering sker i ett tidigt skede och sedan utvecklas till *normalisering* (2018, s. 169). Spionerna i våra fall spionerade under lång tid samt har genomgått långa rättsprocesser, varför vi kan anta att neutraliseringarna, liksom graden av självinsikt, inte har varit en konsekvent

process. Detta utgör ytterligare en metodologisk utmaning, samtidigt som vetenskapen om detta ger en rikare analys.

Fallen är strategiskt valda, med spridning tidsmässigt och i viss mån geografiskt - två svenska fall och ett amerikanskt. Detta är en avvägning som beror på bättre tillgång till förstahandsmaterial för svenska fall. Olika typer av textmaterial har använts för respektive analys, vilket i någon mån täcker upp för de olika metodologiska nackdelar som texttyperna har. Vi ämnar inte att göra en systematisk jämförelse mellan fallen.

Ideologiskt motiverade spioner är övertygade om att de agerat för en god sak. Fynd av neutraliseringar är därmed förväntade. För att utsätta teorin för en mer krävande prövning riktar vi istället fokus mot spioner som drivits av egocentrerade motiv såsom bekräftelsebehov, hämndbegär eller girighet. Samtliga är män, eftersom kända egenintresserade kvinnliga spioner är mycket sällsynta. Vi har dessutom valt fall som återkommande beskrivits uppvisa psykopatiska eller narcissistiska personlighetsdrag, vilket per definition inkluderar bristande kontakt med - alternativt lägre grad av - känslor kopplade till empati och ånger. Fynd av neutraliseringar bör vara som svårast att hitta i dessa fall, det vill säga ett ”*least likely*”- urval. Om neutraliseringstekniker kan identifieras här, så stärks teorins giltighet och generaliserbarhet.

Det ska sägas att neutraliseringsteorin inte nämner något förhållningssätt till psykiatriskt patologiska tillstånd. Språket saknar också effektiva synonymer till begrepp som psykopati, narcissism och grandiositet, som inte har grund i psykiatrisk diagnostik. Spionerna har inte formellt diagnostiserats. Termerna används i uppsatsen mer förutsättningslöst, vilket också brukar vara fallet i underrättelseslitteratur. Utgångspunkten i uppsatsen är att personlighetsdrag ligger på ett flerdimensionellt spektrum, där total avsaknad av empati är en ytterlighet som är mer ovanlig än nedsatt förmåga eller förvärvad avtrubning. Neutraliseringsteorin ger dessutom utrymme för att moral inte nödvändigtvis behöver vara kopplat till empati. Sykes och Matza formulerade teorin på basis av observationer, där genuina samvetskval och skam bara var ett av fyra fenomen (Sykes och Matza, 1957, s. 664-665). De beskriver att brottslingarna mycket väl förstod samhällsnormer, respekterade hederlighet, samt undvek att begå brott mot vissa grupper eller på vissa platser (ibid, s. 665). Dessa tre beteenden förutsätter inte nödvändigtvis empati. Inte heller behöver skam göra det. Istället för empati och samvete kan man, liksom Benson och Simpson, tala om en *självbild*. En självbild är inte stabil, utan bekräftas eller omformas kontinuerligt. Neutraliseringar syftar då inte nödvändigtvis till att hantera samvetskval, utan för att bevara upplevd kontroll och att formulera gärningar så att de passar in i berättelsen om jaget.

Vad gäller fallet Kia, så agerade Peyman med sin bror Payam Kia som medhjälpare. Vi har valt att enbart inkludera Peyman i analysen. Brödernas dynamik är förvisso intressant ur en rad aspekter, men Payam är per definition inte en insider och tjänar därför dåligt som underlag för frågeställningen.

Sykes och Matza påstod inte att deras fem neutraliseringstekniker var en slutgiltig lista. Senare forskare har föreslagit betydligt fler tekniker, liksom andra indelningar. Kategorierna är brett beskrivna, vilket är både en styrka och svaghet. De kan inkludera många möjliga tekniker, men gränsdragningen är luddig.

Neutraliseringar används ofta i tandem (Maruna och Copes, 2005, s. 255, 284). Exempelvis kan en affärskedjas förlust av en vara anses försumbar (*förnekande av skada*) jämfört med värdet av att snattaren kan ge sitt barn en gåva (*hänvisning till lojalitet/högre värden*). Dessutom är det samhällets fel att de är fattiga (*fördömande av fördömarna*). Ska dessa ses som tre olika tekniker, som en kausal kedja, eller som en enda sammanslagen teknik? Definitionerna är heller inte skarpa, exempelvis när förövaren hämnas för någon annans räkning (*förnekande av offret* eller *hänvisning till lojalitet/högre värden?*), eller när förövaren menar att brottet var en "nödvändig" arbetsuppgift (*förnekande av ansvar* eller *hänvisning till lojalitet/högre värden?*). Det är också rimligt att påpeka att neutraliseringar per definition innebär en förskjutning av det egna ansvaret, vilket gör *förnekande av ansvar* till något av en allomfattande kategori (Maruna och Copes, 2005, s. 231-232). Denna kategori behövs dock för att fånga upp neutraliseringar som främst är kopplade till faktorer hos förövaren själv, men som hen ändå inte anser sig vara ansvarig för. De fem kategorierna är en rimlig avgränsning för denna uppsats. En slutgiltig kategorisering är inte målet med analysen utan används som ett verktyg för att identifiera mönster.

5. Material

Det grundläggande teoretiska materialet är Sykes och Matzas artikel ”Techniques of neutralization: A theory of delinquency”, publicerad 1957. Senare litteratur från de båda författarna refereras inte till i denna uppsats eftersom originalartikeln är tillräcklig för studiens syfte. Som komplement används andra vetenskapliga artiklar, främst Maruna och Copes översikt ”What Have We Learned from Five Decades of Neutralization Research?” (2005).

Det empiriska materialet är av olika natur i de tre fallen, med olika metodologiska fördelar respektive nackdelar. Spionernas egna narrativ står i centrum. Det ligger i brottslingens intresse att framställa sig själv på ett visst sätt för att förminska det egna ansvaret, dölja uppsåt eller framhäva egenskaper som stärker egot (Engdahl, 2010, s. 173). Vad gäller de transkriberade förhören med Peyman Kia, är hans fokus först att undkomma straff och sedan, efter den fällande tingsrättsdomen, att mildra straffet. Det kan alltså antas att det mesta han säger är efterhandskonstruktioner. Å andra sidan används strategisk bevispresentation som förhörsmetod i Kia-förhören, det vill säga Peyman får inte se alla utredningsdetaljer eller bevisning mot honom på en gång. Det innebär att han tvingas svara på frågor utan att förstå hela kontexten. En del rena lögner kan därför urskiljas. Wennerström har i sin självbiografi inte behov av ett rättsligt försvar, men ekonomisk vinning och bekräftelsebehov kan ligga bakom publiceringen. Beskrivna händelser kan dessutom ligga långt bak i tiden vilket ger större risk för minnesfel (Mathias och Smith, 2016, s. 207). För Robert Hanssens analys har en större mängd källor använts. Materialet är också av mer varierande slag. Fallet har genererat en enorm mängd litteratur där cementerade ”sanningar” cirkulerar. Informationen kommer dels från den psykiatriska utredning han genomgick i samband med rättegången, dels från intervjuer med hans fru, mor, familjens terapeut, vänner och kollegor. Dessa är återgivna endast i sammanfattningar och i andrahand. Förstahandskällor är svåra att få tag på eller verifiera, varför vi har valt ut de pålitligaste andrahandskällorna. Omgivningens beskrivningar och uppgifter kan ge en mer heltäckande bild än vad spionen själv kan eller vill ge, men intervjuobjekt kan också ha en egen agenda eller vara påverkade av en personlig uppfattning av, eller relation med, Hanssen. Den viktigaste och mest pålitliga källan i Hanssens analys är den meta-utredning som gjordes 2003 av Office of the Inspector General (OIG) of the Department of Justice (DOJ), vilka granskat FBI:s hantering av Robert Hanssen. Sammanfattningen är offentlig. Förhörprotokoll är sekretessbelagda men delar av breven mellan Hanssen och KGB finns i avhemligt rättsmaterial. E-postmeddelanden som Hanssen skickat finns återgivna i en artikel där källan är hemlig. Artikeln bedöms ändå trovärdig som källa då den publicerats i en erkänd tidskrift (*Insight on the News*).

6. Empiriska fall

Peyman Kia (1980 -)

Bröderna Kia dömdes 2023 för spioneri. Storebror Peyman dömdes till livstids fängelse och Payam till 9 år och 10 månaders fängelse (Stockholms tingsrätt, 2023, s. 1, 3). Peyman anskaffade information under sin tid som anställd hos Säkerhetspolisen och Försvarmakten. Han tros ha spionerat åt Ryssland under minst sex år, med Payam som medhjälpare. De uppges båda ha haft ekonomisk vinning som motiv (Stockholms Tingsrätt, 2023, s. 46). Peyman överklagade till hovrätten där han erkände delvis, men domen fastställdes. Payam drog tillbaka sitt överklagande.

Stig Wennerström (1906 - 2006)

Stig Wennerström var överste i flygvapnet och tjänstgjorde som flygattaché i både Moskva och Washington. Spionerade gjorde han huvudsakligen för Sovjetunionens räkning från sent 40-tal tills han greps 1963, men vid flera tillfällen gick han även USA och Nazityskland tillhanda med säkerhetsklassad information. 1964 dömdes han till livstids straffarbete för grovt spioneri och frigavs villkorligt 1974. I sina memoarer motiverade Wennerström sitt agerande med att han ville upprätthålla terrorbalansen i världen och således i praktiken verkat för fred (Wennerström, 1972). Pengar, fåfänga och hämndbegär för en fallerad militärkarriär har av andra författare nämnts som möjliga motiv.

Robert Hanssen (1944 - 2023)

Robert ”Bob” Hanssen var en FBI-agent som 2002 dömdes till livstids fängelse. Han spionerade åt Ryssland under 22 år. Informationen han röjde var i många fall säkerhetsklassificerad på högsta nivå, såsom kärnvapenplaner, avancerad teknik och identiteter på dubbelagenter. Han anses formellt vara den FBI-insider som orsakat störst skada någonsin på USA:s säkerhet (OIG, 2003, IIIB), kanske även jämfört med alla spioner (Sanford och Arrigo, 2007, s. 1-2). Utredningen hade svårt att profilera honom, då han uppvisade ett stort och komplext spektrum av beteenden och möjliga motiv (OIG, 2003, IIIB).

7. Analys

Analysavsnittet delas in i tre separata delar behandlande respektive fall. Kia och Wennerström har ett kronologiskt upplägg, medan Hanssens analys delas in efter identifierade neutraliseringstekniker.

7.1. Peyman Kia

7.1.1. Innan tingsrättsdomen

Inledningsvis är Peyman ovillig till att samarbeta och kallar utredningen för ”en Kafka-artad process” (Säpo, 2022b, s. 25-28). Han menar att utredarna har förutfattade meningar om hans skuld och att han inte kommer att få en rättvis bedömning (ibid, s. 13-15). Inställningen tyder på att Peyman *fördömer fördömarna*. Här gör han det i försvarssyfte, men attityden uppstår troligen inte från intet i samband med gripandet, utan tyder på en djupgående misstänksamhet och lättkränkthet.

I domsluten konstateras att Peyman var fullt medveten om att han behövde ha ett arbetsrelaterat behov för att ta del av dokument (Stockholms tingsrätt, 2023, s. 44). Det räcker alltså inte att ha teknisk tillgång för att vara behörig. Av de dokument som bröderna Kia delade till GRU bedöms Peyman ha haft behörighet till vissa uppgifter men inte till andra (ibid, s. 17-18). Peyman försvarar sig ändå med att han varit omedveten om att han kan ha varit obehörig (ibid, s. 44) och sett det som relevant att ta del av ”kunskapshöjande” information (Säpo, 2022b, s. 150). ”... man slumpar inte bara ut behörigheter. Så att jag har haft en teknisk behörighet som rimligtvis sammanfaller med en de facto-behörighet. Då är frågan, på vilka grunder delar man annars ut behörighet i systemet?” (ibid, s. 136). Peyman påstår alltså att det inte är någon skillnad på teknisk och reell behörighet, annars bör man inte få teknisk behörighet (Svea hovrätt, 2023, s. 12) och hänvisar till myndigheternas skyldigheter att vidta säkerhetsskyddsåtgärder (ibid, s. 13). Förhören med Peymans kollegor visar att det är allmänt känt bland anställda hur behörigheten fungerar. Anställda går en sekretessutbildning och skriver under sekretessreglerna (ibid, s. 11-13). Att Peyman verkligen skulle ha en ofullständig uppfattning om reglerna motsägs också av det faktum att han är utbildad jurist samt av den beskrivning som genomgående återges av vänner till Peyman. Bästa vännen beskriver Peyman som ”extremt fyrkantig” och exempelvis inte accepterade en kvarts försening (Säpo, 2022c, s. 23-24). Han beskriver vidare Peyman som ”bror duktig”, som aldrig gör fel eller misstag (ibid, s. 33). Kusinen berättar att Peyman är ”våldigt noggrann” (ibid, s. 48).

Peyman är retoriskt skicklig på att betona gråzoner. Han provar sig fram till olika defensiva förklaringar, men glider mellan dem utan att tvärvända för mycket, eftersom detta inte skulle gett ett trovärdigt intryck. I förhören hänvisar han ofta till bristande minne eller avsaknad av kontext och vill inte spekulera. Men på frågan om behörighet utvecklar han med lätthet sina svar. Förutom att utgöra ett kalkylerat försvar har han kanske också använt dessa resonemang som neutraliseringstekniker. Om det finns gråzoner och otydlighet vad gäller behörigheten, så kan det inte vara så farligt att råka överträda reglerna, åtminstone inte när just han gör det. Ett annat exempel på hur Peyman argumenterar är när han diskuterar huruvida en ”hemlig”- stämpel faktiskt betyder att handlingen är hemlig. Peyman menar att Säpo slentrianmässigt stämplar alla dokument som hemliga, och att det inte är förrän i en sekretessprövning i samband med utlämnande som den verkliga klassificeringen avgörs. ”Det är inget absolut att den är hemlig” (Säpo, 2022b, s. 170-171). Detta kan tolkas som *förnekande av skada* eftersom han på detta vis menar att han ”egentligen” inte begått ett brott. Åtminstone har det inte några konsekvenser. Uttalandet om att han inte borde fått teknisk tillgång om han inte hade behörighet tyder även på *förnekande av ansvar*. Han förskjuter i detta resonemang över ansvaret på organisationen. Han beskriver vidare i förhör: ”Det finns ingen lista där det är såhär, det här är 2000 dokument du får läsa, det här är 2000 dokument du inte får läsa. Utan det är någonting som man får med sig av erfarenhet, det är egna bedömningar som man gör själv eller tillsammans med sin chef så att det beror helt och hållet på” (ibid, s. 102). Detta konstaterande ter sig motsägelsefullt sett till föregående resonemang om att teknisk behörighet också borde ge reell behörighet. Peyman får upprepade gånger frågan om han behövt informationen för sin tjänst, och svarar varje gång att han absolut varit behörig, men ignorerar konsekvent sambandet mellan ”behövt” och ”behörig” (ibid, s. 115-116). En relativt stor del av förhören fokuserar på just behörigheten, men ironiskt nog har detta förhållandevis liten betydelse i jämförelse med uppsåtet att gå främmande makt tillhanda, vilket är vad som gör gärningen till spioneri och inte ”bara” obehörig befattning med hemlig uppgift. Även röjandet av information utgör spioneri och är en gärning som inte är kopplad till behörighet (Svea Hovrätt, 2023, s. 24-25). Kanske var förhørsledarnas fokus på behörigheten, utöver grundlig utredning, också ett listigt sätt att få Peyman att avslöja att han hanterat dokumenten, eftersom detta annars var svårt att bevisa för varje enskilt dokument.

Det krävdes i tingsrättsförhandlingen ett formellt klagörande mellan de olika delarna i gärningsbeskrivningen; behörig och obehörig, anskaffa och röja. Ibland är inte förhørsledarna heller särskilt tydliga med dessa skillnader i sina formuleringar så det är rimligt att det var svårt också för Peyman att förhålla sig till vilka delar han faktiskt anklagades för och vilken bevisning som fanns (ibid, s. 108-124). Förhørsledarna undviker att presentera avgörande bevisning för tidigt så att Peyman inte får chans att formulera falska bortförklaringar. Peyman är sannolikt medveten om hur förhör går till, men ägnar mycket tid i förhören åt ifrågasättanden och att påvisa otydligheter (ibid, s. 127). Intrycket är att Peymans fokus på metafrågor är en medveten strategi för att både slippa svara ingående på sakfrågorna och samtidigt påvisa de brister han upplever att utredningen har, som

en del i försvaret. Återigen tyder detta fokus också på att Peyman gärna hänfaller till resonemang som *fördömer fördömnarna*, även om det är svårt att direkt härleda det till att han också använt detta som en neutraliseringsteknik.

7.1.2. Efter den fällande domen

Inför hovrättsförhandlingen vänder Peyman helt vad gäller strategi och framtoning. Han är, eller framstår som, betydligt mer samarbetsvillig och begär själv extra förhör. Borta är anklagelserna om en bristfällig och orättvis utredning. Istället kallar han utredarna för ”erfarna”. ”... från och med nu lägger jag alla korten på bordet för att försöka att hjälpa till med utredningen.” (Säpo, 2023a, s. 21). Han erkänner att han kontaktat både GRU och SVR, men påstår att detta skett vid färre tillfällen och med mycket mindre mängd överlämnad information än vad han fällts för i tingsrätten. ”... de gärningar jag har begått, jag förstår att de är spionerigärningar. Men i förhållande till det jag är dömd är det väsensskilt... som att begå grov misshandel... men bli dömd för mord.” (ibid, s. 28). Han påstår också att han aldrig hade intentionen att lämna skarp information, men var tvungen att lämna vissa korrekta uppgifter för att bevisa sin trovärdighet. ”Visste jag att det var fel, absolut. Det är klart jag visste. Men på nåt sätt tror jag att jag motiverade det för mig själv genom att ja, jag gör ju inte nån egentlig skada, vad spelar det för roll ifall jag visar att jag kan gå in i det här huset och befinna mig där [Säpos kontor]. På det viset, ungefär.” (ibid, s. 53). Han påstår att han sedan överlämnade fabricerad information med planen att svindla rysk säkerhetstjänst, ett underrättelsebedrägeri. Det är uppenbart att Peymans strategibyte är en medveten anpassning till det faktum att han nu är dömd i tingsrätten och att han fått full inblick i bevisningen mot honom. Han kan därför skraddarsy en efterhandskonstruktion som stämmer hjälpligt med bevisningen. Huvudspåret nu är istället att argumentera för att gärningarna och skadeverkningarna inte varit så allvarliga som påstods i tingsrätten. Återigen betonas gråzoner. ”Även när man begår nåt fel så finns det grader av misstag eller fel eller vad man väljer att göra eller inte göra även om det kan vara svårt för er att förstå, men så är det.” (ibid, s. 9). Hovrätten anser det vara styrkt att Peyman ljugar angående omfattningen av spioneriet (Säpo, 2023b, s. 4-5). Precis som i frågan om teknisk kontra reell behörighet så är inte heller eventuell fabricerad information en tillräckligt förmildrande omständighet. Straffansvaret för spioneri omfattar även att lämna oriktiga uppgifter eftersom även detta kan medföra skada på Sveriges säkerhet (Svea Hovrätt, 2023, s. 6-7). Peymans tankegångar i denna del tyder ändå, liksom i förundersökningen, på *förnekande av skada*.

Peyman formulerar, precis som tingsrätten, motivet som ekonomiskt. Denna motivbild väver han in i en vädjan om sympati. ”Syfte har varit ekonomi. Jag har aldrig velat skada nån eller varit bitter mot nån” (Säpo, 2023a, s. 9). Han uppger att kontakten med Ryssland var tänkt att vara en engångsföreteelse, men sedan uppstod återigen en ekonomiskt pressad situation. ”Det var mer som att jag trillade in i det. Jag hade ingen tanke på att jag skulle kontakta dem igen” (ibid, s. 60). Han och frun fick lägre inkomst och högre utgifter i samband med födsel av

tvillingar och hade också behov av att bygga ut och renovera huset (ibid, s. 51). Han beskriver det som att han hamnade i en ”ekonomisk skräckbubbla” (ibid, s. 53). Beskrivningarna tyder på både *hänvisning till högre lojaliteter* och *förnekande av ansvar*, det vill säga att han var tvungen att på grund av omständigheterna införskaffa extra inkomst för familjens skull samt att hans ansvar minimeras av att han inte planerade gärningen under längre tid. ”... säger verkligen sanningen nu, inte bara för att få kortare straff utan också för att minimera skadeverkningarna och för familjens skull” (ibid, s. 36-37). Känt är att Peyman använde åtminstone delar av brottsvinsten till livsstilskonsumtion såsom restaurangbesök (Stockholms tingsrätt, 2023, s. 25). Förklaringen ekar ihåligt i efterhand, men är ändå rimlig som neutralisering när brotten ägde rum.

Peymans efterhandskonstruktioner är återigen retoriskt skickliga och skulle kunnat vara trovärdiga om det inte vore för bevisningen. Han för resonemang med spår av alla neutraliseringskategorier utom *förnekande av offer*. Resonemangen skiftar karaktär före och efter tingsrättens dom, vilket sänker trovärdigheten som efterhandskonstruktioner. Men neutraliseringar behöver inte vara konsekventa eller bekräfta faktiska förhållanden. För att kunna dra slutsatser måste vi gå tillbaka till syftet med neutraliseringar: att upprätthålla självbilden. Vilken självbild har/hade Peyman Kia? I den första omgången förhör var hans bortförklaringar ämnade att ge intryck av affärer och välstånd (ibid, s. 24). Detta kan kontrasteras mot brodern Payams bortförklaringar vars röda tråd är narkotikaaffärer och en okonventionell livsstil (ibid, s. 27). Det tyder på att bröderna inte hade någon överenskommen exit-plan med samstämmiga bortförklaringar, vilket ökar sannolikheten för att Peymans bortförklaringar är kopplade till självbilden, åtminstone ytligt i form av en fasad. I Payams anteckningar framstår Peyman som ambitiös, med karriären i fokus. ”Han pratar om att dubbla sin lön om 5 år [...] Du vill i princip bli överläkare” (Säpo, 2022a, s. 234). Peymans erkännande med hänvisning till ekonomisk kris innebär att han låter fasaden rämna. Frågan är om också självbilden rasar?

Något Peyman konsekvent framhåller är sina expertkunskaper. Detta hänvisar han till vad gäller bedömning av brottets art och dess skadeverkningar, exempelvis att han på grund av sina djupgående kunskaper på området är den som är bäst lämpad att avgöra om specifika handlingar var hemliga eller inte (Svea Hovrätt, 2023, s. 26). Han säger också att den information som han nu delar med sig av om ryssarnas modus operandi i kontakten med honom som insider, är ”extremt kunskapshöjande” för kontraspionaget. Information av sådant slag skulle rent av ha ”gett löneförhöjning på Säpo.” ”Såna här förhållanden, den informationen som överlämnats... jag är ganska så säker på att det inte är någon information som ni kände till tidigare eller misstänkte ska ha överlämnats. Men jag lägger korten på bordet och säger exakt vad det är så att man kan göra sina skademinimeringar och bedömningar sen” (Säpo, 2023a, s. 21). Dessa verklighetsfrånvända och självförhärligande uttalanden tyder på en grandios självbild. Det behöver inte vara lögn att han bryr sig om sin familj och att han faktiskt upplevde en ekonomisk kris. För Peyman är pengar dock främst en bekräftelse på den framgång han anser sig förtjäna. Får han inte detta i en konventionell karriär så är det fritt fram att tjäna dessa på annat sätt, exempelvis

att exploatera känslig arbetsrelaterad information. Förutom spioneri ägnade han sig bland annat åt olaglig aktiespekulation baserad på insiderinformation, liksom att spekulationsköpa domäner av intresse för bland annat Livsmedelsverket (Säpo, 2022c, s. 232-234), vilket förstås är särskilt oetiskt och olämpligt då Peyman var chef på Livsmedelsverket. Trots att han uppfattas som mycket noggrann och fyrkantig, så verkar hans egen inställning till regler vara att just han kan överträda dem. Inte på grund av att han missförstått reglerna eller för att regelverket är fel, utan för att han har *rätt* till det. Den neutralisering som bäst tjänar till att upprätthålla denna självbild är i Peymans fall *förnekande av skada*. Han har enligt sin självbild kompetensen att avgöra hur reglerna kan överträdas på ett sätt som medför obetydlig skada, särskilt i förhållande till den belöning och bekräftelse han förtjänar. Tecken på denna neutralisering är också det som oftast framkommer i samtliga förhör, om än att han konstruerar olika resonemang kring det före och efter tingsrättsdomen.

7.2. Stig Wennerström

7.2.1. Den grandiosa självbilden

I Stig Wennerströms bok *Från början till slutet - En spions memoarer* (1972) redogör han för sitt arbetsliv och hur det enligt honom själv tog en mörk vändning. Han menar att boken inte är ett rättfärdigande utan snarare en självvranssakan. Eftersom den är skriven, eller i varje fall utgiven, 1972 och en del av händelserna som är av intresse ägde rum en bra bit innan detta, råder det en viss tveksamhet gällande saklighet. Men det är samtidigt inte av största relevans att Wennerström återger dessa händelser med full överensstämmelse utan snarare hur han minns dem och hur han porträtterar sig själv. Det är ur detta material tecken på neutraliseringstekniker kan urskiljas och analyseras.

Kontinuerligt uttrycker Wennerström god tilltro till sig själv. I många avseenden kan han till och med tolkas som nonchalant. Han ser sig själv som kunnig och söker ofta denna bekräftelse. Efter sin första vända som flygattaché i Moskva beröms han för sitt arbete: ”Jag är rädd att jag blev något ‘styv i korken’ efter det offentligt uttalade berömmet. Min tilltro till mig själv som specialist på utjänst kunde jag gott varit utan. Den bidrog säkerligen till att det blev som det blev i den mörknande framtid som jag nu gick till mötes.” (Wennerström, 1972, s. 33). Wennerström menar alltså att hans framtida spioneri till stor del kunde härledas till hans goda självförtroende och grandiosa självbild. I ett senare skede av boken påpekar Wennerström hur han glorifierade den roll han spelade som spion: ”Självgodhet eller inte, men jag älskade att i mig själv se en högst kvalificerad spion, ett proffs på området.” (ibid, s. 209).

7.2.2. Förnekande av skada i det tidiga spioneriet

Ett annat genomgående mönster i boken är hur Wennerström beskriver sig själv som en medlare mellan stormakter. Någon ideologisk övertygelse fanns enligt honom aldrig, vilket kan argumenteras vara ett sanningsenligt påstående med tanke på att Wennerström inte bara gav ut information åt ryssarna, utan även till USA och Tyskland. I Sverige dömdes Wennerström för spioneri mellan åren 1948 och 1963 efter att ha samarbetat med GRU och samlat in värdefull information, däribland om svenska militära intressen. Men redan under krigstiden tillhandahöll han Tyskland med värdefulla upplysningar om sovjetiska militära objekt i utbyte mot tyskarnas information gällande det sovjetiska flygvapnet och dess organisation (ibid, s. 24-25). Vid ett besök på en sovjetisk militärbas 1951, tre år efter att Wennerström påbörjade sitt samarbete med rysk underrättelsetjänst, insamlades information om bombplan och en geografisk lokation för ett bombförband, som överlämnades till USA (ibid, s. 106-110). Även en kort tid tidigare hade amerikanska kontakter ombett Wennerström att kartlägga särskilda mål med plåttak under ett besök i Ukraina, något som skulle bidra med avläsning av radarkartor (ibid, s. 102-104). Det är vid denna period glasklart att Wennerström ännu inte har full lojalitet till sin ryska uppdragsgivare utan agerar utifrån egna intressen. Valen han gör kan härledas till ambitionen att positionera sig som en inflytelserik aktör under det kalla kriget. Att det är riskabelt och till och med dumdrigt att gå motsatta stormakter tillhanda samtidigt råder det inga tvivel om. Förnekande av den skada som respektive aktör utsätts för genom avslöjande av nationella hemligheter, är den faktor som sammantaget beskriver Wennerströms arbetssätt innan han till fullo övergår till lojal tjänstgöring å GRU:s vägar.

Själva starten präglas sannerligen av *förnekande av skada*. Genom arbetet lärde han känna den sovjetiska flygattachén i Stockholm, Rybatjenkov, som intresserade sig för svenska säkerhetspolitiska angelägenheter och med tiden började ställa frågor av känslig karaktär (ibid, s. 48-50). Framförallt var en startbana av intresse. Wennerström menar här att informationen som han gav ut var banal och att det var för alla parters bästa. Vid detta tillfälle informerade den sovjetiska flygattachén Wennerström att en gammal bekant i Moskva ville träffa honom, något han reflekterade över på följande vis: "Livet i Moskva föreföll mig alltför händelsefattigt för att missa en sådan chans till insyn. Jag var ju fullt skyddad med mitt diplomatpass och kunde bryta kontakten precis när det passade mig." (ibid, s. 63-64). Här ser vi tydliga tecken på Wennerströms nonchalans och hur han underminerar risken för de potentiella skador som kan uppstå av ett sådant möte. Vid mötet frågar en chef på sektionen ZENTR inom GRU om Sveriges eventuella neutralitet efter andra världskriget, något som förvånar Wennerström: "Var det allt, undrade jag en smula överraskad för mig själv när vi förenade oss med resten av sällskapet och satte oss till bords." (ibid, s. 71). Senare erbjuds Wennerström en chans att sätta stopp för samtalets riktning men gör det motsatta: "Jag tänkte inte alls sätta upp någon hand. Jag ville höra till sista ord vad han hade att komma med." (ibid, s. 72). Wennerström är fullt medveten om vad det är som efterfrågas, men väljer att acceptera erbjudandet om samarbete. Att

inte direkt sätta stopp tyder på förnekande av den skada som Sverige kommer att underkastas av ett sådant arrangemang.

7.2.3. Flygattaché i Moskva 1948-1952

Wennerströms andra vända som flygattaché i Moskva mellan åren 1948-1952 präglades av ett förhållningssätt som tyder på att han förnekade den skada som relationen med GRU innebar för Sverige. I detta tidiga skede av spioneri beskriver han relationen till sin hanterare, Pavlovitj, som något ansträngd. Men eftersom upplägget inte var konkretiserat på det vis att Wennerström beordrades att inhämta särskild information, utan snarare erbjuden att göra det i utbyte mot olika former av ersättning, mjuknade relationen och en vänskap kom med tiden att formars (ibid, s. 91). Den insyn i det kalla kriget som Wennerström tidigare talat om var huvudmotivet vid denna tidpunkt. Informationen Pavlovitj delade med sig av var enligt Wennerström oombärlig för det legitima arbetet på svenska ambassaden i Moskva. Mot slutet av Wennerströms tid i Moskva uttrycker Pavlovitj en oro över att bli av med sin spion. Han beskriver vilken stor roll Wennerström spelar vad gäller fredsbevarande arbete under en problematisk och orolig period, något som Wennerström själv instämmer i: ”Allt det där kunde jag ha sagt själv. Men han oroade sig i onödan [...] Jag var alldeles för fascinerad av det stora internationella spelet bakom kulisserna för att överlåta min plats åt någon annan.” (ibid, s. 116). I samma resonemang påpekar Wennerström även följande: ”Jag tyckte mig höra till de få som verkligen fått inblick på *båda* sidor. Kort sagt, jag hade klart för mig hur bägge parter tänkte och reagerade. Och den jämförelsen utföll inte till USA:s förmån.” (ibid). Här börjar vi se ett ställningstagande från Wennerströms sida, och han skulle efter detta inte gå amerikanerna tillhanda något mer vad gäller sovjetiska hemligheter. Det är även under denna tid som Wennerström börjar känna en starkare lojalitet till GRU.

1951 blev Wennerström utnämnd till överste i svenska militärens flygvapen och fick därmed sin pensionsålder fastställd till 55, vilket fick honom att undra över vad tiden därefter skulle ägnas åt (ibid, s. 117). Wennerström föreslog då ett anställningskontrakt med GRU där pension skulle ingå. På det viset säkrades framtiden genom dubbla pensioner. Gällande var Wennerströms lojalitet låg för tiden av kontraktförslaget skriver han följande: ”Inte nog med detta. Allt eftersom tiden gick växte en lojalitetskänsla fram, lojalitet mot den organisation jag tillhörde. Det är lättare att förstå. Jag hade svikit i lojalitet mot mitt land och det vapenslag jag tillhörde [...] För mig återstod bara en lojalitet.” (ibid, s. 118). Under samma period tog Wennerströms tid som flygattaché i Moskva slut. Till både hans och GRU:s stora glädje erbjöds motsvarande tjänst i Washington erbjöds (ibid). För kontaktmannen Pavlovitj var detta det perfekta utlandsjobbet för Wennerström - mitt i fiendens territorium, samtidigt som Wennerströms lojalitet skulle sättas på prov. Det är först här som vi ser självklara tecken på att Wennerströms aktioner drivs av den lojalitet han känner till GRU, som efter kontraktsskrivandet även garanterar hans framtid ekonomiskt. En möjlig tacksamhetsskuld finns nu hos Wennerström, men som han skildrar det var det

inte den ekonomiska aspekten som var allra mest motiverande, utan vilka karriärmässiga fördelar som gick att utvinna av spioneriet (ibid, s. 91). Den bästa sammantagna beskrivningen av dessa fördelar var den insyn i kalla kriget som Wennerström fick genom sina många kontakter på båda sidor. Indikationer på att Wennerström utvecklat lojalitet till GRU, eller i varje fall ville visa att han var en pålitlig källa, finns dock att utläsa tidigare än när kontraktsförslaget lades fram. Vid ett besök hemma i Stockholm skulle Wennerström avlägga rapporter, samt orientera sig i den militärpolitiska utvecklingen från svenskt perspektiv. En hemligstämplad rapport som Wennerström förväntades sätta sig in i redogjorde för Sveriges definitiva ambition att hålla sig utanför militära samarbeten med andra länder (ibid, s 82-83). Wennerström resonerar på följande vis gällande delgivning av rapporten till GRU: ”Vem skulle vinna på det? Sverige otvivelaktigt, den ryska misstänksamheten skulle försvinna. [...] Dessutom skulle Sovjet vinna på det genom en riktig prioritering i sin nya planläggning.” (ibid, s. 83). I efterhand menar Wennerström att han vid detta tillfälle redan måste ha tappat sitt sinne för proportioner och därmed förnekat skadan som spridningen av rapporten hade för Sverige. Frågan är huruvida vi inte redan här ser de första tecknen på Wennerströms lojalitet.

7.2.4. Flygattaché i Washington 1952-1957

Väl i Washington dröjer det ett litet tag innan Wennerströms nya kontaktman söker upp honom. Den första tiden, lägligt nog för GRU:s del, utgörs övervägande av att bekanta sig med Pentagon. Redan vid det första mötet med Kuvinov, som kontaktmannen hette, är Wennerström lugn och ser Kuvinov som sin ”ryske kollega” (ibid, s. 141). Under de fem åren som Wennerström tillbringade i Washington som flygattaché träffade han Kuvinov ofta ute i det publika genom sitt legitima arbete. Vid dessa tillfällen överlämnades inte sällan filmrullar mitt framför ögonen på alla andra, genom handskakningar när de hälsade på varandra. Denna metod beskriver ganska väl hur samarbetet mellan Wennerström och GRU fortsatte under hans tid i Washington - nämligen smidigt, problemfritt och lojalt. När Wennerström ställs inför den ödesdigra uppgiften att bekräfta eller dementera en eventuell överrumplingsaktion från USA riktad mot Sovjet genom sina kontakter på Pentagon protesterar han inte alls: ”Det måste vara en avsevärd skillnad mot den vardagliga arbetslunken som jag var van att se. Och skräp vore det om jag inte skulle kunna konstatera en så pass enkel sak.” (ibid, s. 158). Till och med när den geografiska destinationen för nästa arbetsplats skulle bestämmas hade Wennerström GRU i åtanke: vilket val skulle gynna dem bäst, frågade han sig. Valet föll på Stockholm, där han skulle ha ansvar för utländska försvarsattachéer.

Wennerström själv menar att hans värsta gärning inom spioneriet, vilken kvalificerade honom för livstidsstraff, var att lämna ut all tillgänglig information om det svenska luftförsvaret till GRU (ibid, s. 238-239). Information som var nödvändig att känna till vid ett eventuellt krisläge där man behövde flyga över svenskt territorium för att kunna bevaka ubåtar i Atlanten. Detta sker 1959, nästan

tio år efter att Wennerström börjat samarbeta med GRU, och det är först här som vi ser tecken på hur hans val tär på samvetet. Wennerström väger fördelarna och nackdelarna mot varandra. Förtvivlar sig över risken att bli av med sin position i det kalla kriget och konstaterar att komplikationer skulle utebli om han gjorde som han blev ombedd. Med samvetet i kras men lojaliteten fortsatt intakt, ger Wennerström plikttroget ut all information han kan få tag på. Ännu mer glasklara indikationer på tvivel hos Wennerström ser vi när GRU börjar ställa krav på att få information om den svenska marinen - det nybildade Östersjökommandot garanterade Nato tillträde till Östersjön med stridsbåtar (ibid, s. 267-268). Wennerström har nu hamnat i en situation då han känner sig tvungen att vara lojal: ”Jag vågade inte annat göra än nicka och acceptera uppdraget. Jag hade bundit mig för hårt till ZENTR, det var de som höll min framtid i sin hand.” (ibid, s. 268). Till och med mot slutet av Wennerströms spioneri är lojaliteten alltså kvar, om än framvingad, men med samma resultat i form av överlämning av säkerhetsklassad information.

Sammantaget visar genomgången av det empiriska materialet hur Stig Wennerströms spioneri utvecklades från ett självcentrerat och opportunistiskt handlande till en tydlig organisationslojalitet. Inledningsvis motiverades hans agerande uteslutande av ambitionen att framstå som en central aktör i det kalla krigets maktspel. Under denna period används neutraliseringstekniken *förnekande av skada*, där han bagatelliserade konsekvenserna av att dels dela känslig information med flera stormakter samtidigt, men framförallt förnekas den skada han utsatte Sverige för genom sitt samröre med GRU. Med tiden skedde dock en förskjutning. När han skrev på kontraktet med GRU markerar detta en vändpunkt, där hans neutralisering av spioneriet i allt större utsträckning drevs av *lojalitet* till organisationen, i kombination med strävan efter att hålla sin position som inflytelserik aktör inom det kalla kriget intakt. Från denna punkt uppfattade han GRU som sitt främsta redskap för att upprätthålla sin egna status, vilket kom att styra hans fortsatta val och handlingar. Viktigt är att inte missuppfatta Wennerströms *hänvisning till lojalitet* som ideologisk. Han har aldrig uttryckt konkret sympati för sovjetiska värderingar utan alltid haft sina egna intressen i förarsätet.

7.3. Robert Hanssen

7.3.1. Fördömmande av fördömarna - en världsbild formas

Hanssen förekommer i en stor mängd litteratur där han typiskt porträtteras som en närmast demonisk person - men också en man med svår uppväxt, vilket kan ha utvecklat eller förstärkt de psykopatiska och narcissistiska drag som han senare visade allt starkare prov på. Relationen till fadern präglades av grov psykisk och fysisk misshandel med förnedrande inslag. Robert Hanssen hade få vänner och beskrevs tidigt som introvert. När bästa vännen dog i sjätte klass, påverkade detta honom starkt och han drog sig än mer undan andra (Sanford och Arrigo, 2007, s. 7-9). I pojkrummet ägnade han sig ensam åt sitt intresse: spioneri. Han samlade på spionrelaterade föremål och slukade böcker och filmer på temat (OIG, 2003, IIIA, st. 4). Detta kan ha varit en verklighetsflykt som svar på faderns trakasserier (Sanford och Arrigo, 2007, s. 7-8). Modern beskrivs av vänner som tystlåten och enligt uppgifter ska hon ha uttalat att faderns beteende förvärrades av att sonen inte sa ifrån (ibid, s. 7). Vänner till familjen har genom åren förmedlat sonens stora rädsla för sin pappa (ibid, s. 8), vilket kan förklara att Hanssen drog sig från att protestera. Modern lägger här ett ansvar på sin son istället för på sig själv eller fadern. Ett bristande föräldraskap kan alltså utläsas även vad gäller mamman. Sanford och Arrigo (s. 17) beskriver hur avsaknaden av stöd och beröm lämnade ett tomrum som Hanssen senare i livet var desperat efter att fylla. Hans stora kontrollbehov och maktbegär kan härledas till tidigare stadier i livet då fadern medvetet berövade honom all form av kontroll (ibid). Den grandiosa självbilden kan tolkas som en överlevnadsstrategi - en respons på en utebliven trygg barndom. Flera författare beskriver att Robert Hanssen på grund av uppväxtförhållandena odlade en syn på livet som orättvist och att omgivningen inte var på hans sida (ibid, s. 8). Med en sådan världsbild kan egna normöverträdelser rättfärdigas som ett svar på ett i grunden hycklande system. Hanssen visade tidigt prov på hög riskaptit och återkommande regelbrott, exempelvis när han bröt sig in i skolans administrativa system för att ändra sina betyg (ibid, s. 9). I detta sammanhang framstår *fördömmande av fördömarna* som en rimlig neutraliserings-teknik, med vilken Hanssen kunde rättfärdiga sina handlingar genom att ifrågasätta omgivningens moraliska och institutionella legitimitet, snarare än sitt eget agerande.

Enligt faderns önskemål studerade Hanssen på college och jobbade sedan som revisor. Detta tråkade snabbt ut honom. Han valde då att gå i faderns fotspår som polis och trotsade därmed dennes uttryckliga förbud mot samma yrkesval. Revolten mot fadern skulle senare komma att bli dubbel. Fadern ingick i Chicagos "Red Squad", ett informellt namn på polisenheter som under det kalla kriget hade till uppgift att kartlägga misstänkta kommunister. Liksom fadern var Robert utåt sett anti-kommunist (OIG, 2003, IIIA). Hanssens fru menar att spioneriet för Rysslands räkning ytterst var en hämnd mot fadern (Rodriguez 2001).

Efter en tid i poliskåren sökte sig Hanssen slutligen till FBI där han placerades på enheten för analys av Sovjetunionen. Genomgående har Hanssen av kollegor

beskrivits som ohjälpsam och osocial. Han var förvisso mycket tekniskt kompetent, men överträdde regler och var fysiskt våldsam mot en kollega; händelser som sammantaget satte stopp för att avancera i en karriär inom FBI (OIG, 2003, IIIA). Vid flera tillfällen var han vårdslös med känslig information. I ett e-postmeddelande till en vän skrev Hanssen: "I don't think I am risking the case [genom att prata om en hemlig operation] (...) You need to understand two things: 1) the real world; and 2) what it is like living with secret knowledge - withering, devastating, insight which you can't tell anyone even when they make fun of you for holding such a ridiculous position." (Rodriquez, 2001). Hanssen kände sig överkvalificerad och samtidigt borträknad och oanvändbar. Redan tre år efter anställningen på FBI erbjuder Hanssen sina tjänster till sovjetisk underrättelsetjänst för första gången. Hela 22 år av spioneri skulle komma att följa. Bekräftelsebehovet var något som hans framtida hanterare inom sovjetisk underrättelsetjänst var flitiga med att bemöta (Sanford och Arrigo, 2007, s. 10-12). I fängelset berättade han för en psykiatriker om maktkänslan och att vara en "puppet master" (ibid, s. 18). Till KGB skrev han: "I decided on this course when I was 14 years old." (USDC, 2001, s. 70).

7.3.2. Förnekande av offret - den som ger sig in i leken får leken tåla

Hanssen har beskrivits vara medveten om sina förseelser men obrydd om dess konsekvenser. Någon empati eller ånger har han aldrig visat vad gäller röjandet av dussintals identiteter på agenter, varav tre avrättades av ryssarna (OIG, 2003, IIIB). Att riskera livet var enligt Hanssen "en del av spelet" i underrättelseverksamhet (Sanford och Arrigo, 2007, s. 19). Hanssens behov av ständig stimulans tillfredsställdes genom det riskfyllda "katt-och-råtta"-spel som hans spioneri innebar och han njöt av hemlighetsmakeriet (ibid, s. 22).

I tidsskriften *Insight on The News* (2001) skildras Hanssens syn på en händelse som av tjänstemän inom amerikanska kongressen bedöms vara ett underrättelsemisslyckande. Forskaren Wen Ho Lee röjde känsliga uppgifter om amerikanska kärnvapen till kinesisk underrättelsetjänst. I e-postmeddelanden som tidsskriften tagit del av mellan Hanssen och en hemlig källa skriver han: "I listen to them saying this is a counterintelligence failure on national TV, and I say they just don't get it." (Rodriquez, 2001). Hanssen hävdar att detta snarare är ett säkerhetsmisslyckande: "This is a security failure and a tremendous counterintelligence success." (ibid). Han ser det således som en framgång för kontraspionaget att identifiera en insider, även om skadeverkningarna hunnit bli stora. Hanssen ser skadan som sekundär och flyttar fokus till spelets utfall. Denna tolkning indikerar återigen en syn på underrättelseverksamhet som ett spel, med spioneri som en närmast naturlig del. Förlust och avslöjande är en del av spelets villkor. I detta ramverk framstår Hanssen själv som en vinnare som behärskar spelet bättre än andra, medan den som åker fast - eller dör - inte är ett offer utan en förlorare.

Vidare bekräftar e-postmeddelandena Hanssens djupa intresse för avancerad teknik inom kontraspionage och att han gärna vill framhålla sin expertkompetens

på området. Samtidigt återkommer långa inlägg om organisatoriska brister och kollegors felaktiga beslut. Att utvärdera myndighetsarbete är naturligtvis värdefullt, men någon ödmjukhet för arbetets komplexitet kan inte spåras hos Hanssen. Han hade förstås rätt i att det fanns långtgående brister inom FBI:s kontraspionage, och han utnyttjade dessa brister maximalt. Ironiskt nog kom han vid flera tillfällen undan med en hårsån just på grund av kontraspionagens missar samt den nästan obefintliga personalsäkerheten, snarare än att han alltid var överlägset smart. Meta-utredningen listar en mängd tillfällen där Hanssen tog obegripligt stora risker genom att frångå de sofistikerade spionmetoder han annars använde. Exempelvis satte han in kontanter från KGB direkt på sitt bankkonto, samt använde vid minst ett tillfälle FBI:s telefonlinje för samtal med KGB. 1993 gjorde han ett klumpigt och misslyckat fysiskt kontaktförsök med en GRU-agent och legitimerade sig. Utöver detta tillfälle avslöjade han aldrig sin identitet i kontakten med rysk säkerhetstjänst (OIG, 2003, IIB4).

Kommunikationen med KGB skedde främst genom brev, vilka finns delvis återgivna i utredningens affidavit. Liksom i korrespondensen med vänner fylls dessa brev med hänvisningar till den egna tekniska kompetensen. Han gjorde en så avancerad kryptering av den överlämnade informationen att ryssarna fick be om hans hjälp för att avläsa den (Rodriguez, 2001). Ibland finns också en mästrande ton: "I have come about as close as I ever want to come to sacrificing myself to help you, and I get silence. I hate silence." (USDC, 2001, s. 69), eller "... we do both know that money is not really 'put away for you' except in some vague accounting sense. Never patronize at this level. It offends me, but then you are easily forgiven." (ibid, s. 71). Han framhåller hur han hade kunnat vara till större hjälp med bättre förutsättningar: "If I'd had better communications I could have prevented that. I was aware of the fact that microphones had been detected at the State Department. (Such matters are why I need rapid communications. It can save you much grief.)" (ibid). Meddelandet tyder inte bara på ett semantiskt behov av att hävda den egna kompetensen, utan också på en önskan att vara den som besitter mest information av alla. Vidare skriver han: "The U.S. can be errantly likened to a powerfully built but retarded child, potentially dangerous, but young, immature and easily manipulated." (ibid). Hanssen ser inte bara enskilda individer inom FBI, eller USA:s säkerhetstjänst, som underlägsna. Han tycks se hela sitt hemland på detta vis. Förlorarna i spionspelet är inte bara enskilda agenter eller organisationer, utan hela den stat som han förråder. Han förnekar alltså offret i alla bemärkelser. Hanssen hade inte behövt utveckla korrespondensen med KGB utöver det praktiska, vilket stärker sannolikheten för att detta speglar hans faktiska uppfattning. Svaren från KGB speglar Hanssens kommunikationsstil och teman samt kryddar med bekräftelse. Med tiden uttrycker Hanssen också ett behov av stöd av det mer emotionella slaget: "I have proven inveterately loyal and willing to take grave risks which even could cause my death [...] So far my ship has successfully navigated the slings and arrows of outrageous fortune. I ask you to help me survive." (ibid, s. 75). Detta ska inte tolkas som att Hanssen utvecklar en verklig lojalitet, utan visar återigen synen på spioneri som ett dramatiskt spel, samt att kontakten fyller ett socialt behov. Kanske ser han relationen nästan som en vänskap. Frasen om

skeppet kommer från Hamlet, och Hanssen sätter sig in i rollen som den som navigerar genom ödets prövningar.

7.3.3. Hänvisning till lojalitet eller högre värden - religion och familj

Paret Hanssen var aktiva medlemmar i den konservativa katolska rörelsen Opus Dei. Robert Hanssen besökte kyrkan dagligen (OIG, 2003, IIIA). En vän till familjen beskriver hans religiösa övertygelse som genuin (Rodriguez, 2001). Åsikterna om detta går isär hos såväl församlingsmedlemmar som utredare, men viss forskning föreslår att de religiösa ritualerna fungerat som en moralisk reningsprocess, en motpol till spioneriet (Sanford och Arrigo, 2007, s. 12). Detta kan tolkas som att Hanssen upprätthöll en föreställning om en överordnad moralisk ordning, där lojalitet mot religiösa plikter och andlig disciplin tillmäts större betydelse än efterlevnad av normer och lagar. Genom bikt och botgöring kan moraliskt problematiska handlingar hanteras inom kyrkan, snarare än genom avhållsamhet från handlingen i sig. I detta avseende neutraliseras spioneriet genom *hänvisning till lojalitet eller högre värden*. Detta resonemang förstärks av andra händelser. När han blev påkommen av sin fru med att kommunicera med rysk säkerhetstjänst, lovade han att aldrig göra om det. Han biktade sig för en präst i församlingen och följde rådet att be, samt donera brottsvinsten till välgörenhet (OIG, 2003, III B1). Dessa händelser har uppdagats i efterhand och var alltså inte en uppenbar del av en fasad. Hanssen hade sedan ett längre uppehåll i spioneriet, men höll inte löftet. Ett lika paradoxalt beteende gäller de sexuella ofredandena mot frun, liksom de många otrohetsaffärerna, inklusive en två-årig relation med en prostituerad som han spenderade stora summor på i form av resor och presenter (OIG, 2003, III3B2). Samtidigt försökte han övertyga sin prostituerade vän att lämna sin livsstil, vilken Hanssen ansåg vara omoralisk och smutsig (Rodriguez, 2001). Även denna affär ledde till andliga samtal organiserade av kyrkan (Sanford och Arrigo, 2007, s. 14).

Trots att han utsatte frun för manipulativ och grym behandling, tycks Hanssen ändå haft ett starkt band till sin familj. Han var en hängiven familjefar som gärna spenderade tid med sina sex barn (Sanford och Arrigo, 2007, s. 13). Barnen gick i katolska privatskolor, något som svårligen hade kunnat finansieras med Hanssens ordinarie lön. Hanssen uppgav själv ekonomisk vinning som motiv (Sanford och Arrigo, 2007, s. 15). Även vad gäller dessa omständigheter kan *hänvisning till lojalitet eller högre värden* ha använts som neutraliseringsteknik, det vill säga det högre värdet är ansvaret för barnens framtid.

Sammanfattningsvis kan Hanssens spioneri förstås främst genom *förnekande av offret*, möjliggjort inom ramen för en världsbild präglad av *fördömande av fördömnarna*, där *hänvisning till lojalitet eller högre värden* samspelar med de andra neutraliseringarna. I efterhand pekade Hanssen gärna ut de säkerhetsbrister hos FBI som han utnyttjat, liksom detaljerade förslag på hur han hade kunnat bli stoppad långt tidigare (OIG, 2003, IV). Genom detta fick han sin efterlängta bekräftelse i rollen som expert på spioneri.

8. Slutsatser

Sammantaget visar analysen att neutraliseringsteorin har god förklaringskraft även i fall av spioneri. Neutraliseringarna framträder inte som enstaka eller tillfälliga inslag, utan som återkommande och integrerade delar av spionernas resonemang i samtliga tre fall. Neutraliseringarna har också utvecklats och kombinerats i takt med att spioneriet växt i omfattning och yttre omständigheter förändrats. Trots fallens många likheter så skiljer sig användandet av neutraliseringar åt. Hos Kia dominerar *förnekande av skada*. Wennerström uppvisar till en början mest anknytning till *förnekande av skada*, men övergår senare i större utsträckning till *hänvisning till lojalitet*. Hos Hanssen är *förnekande av offret* tydligast - den neutralisering som inte alls förekommer hos de andra två. *Förnekande av ansvar* hittas i någon mån hos Kia men inte hos de andra. *Fördömmande av fördömarna* är närvarande hos Kia och Hanssen, men tycks mer fungera som en ram än en situationsbunden neutralisering. *Hänvisning till lojalitet eller högre värden* förekommer hos alla tre men på olika sätt.

Alla tre spioner uppvisar tecken på en grandios självbild, vilket var väntat givet det strategiska urvalet av egenintresserade spioner som enligt flera forskare uppvisat narcissistiska och/eller psykopatiska drag. Hos Hanssen och Wennerström framträder fler och starkare sådana drag, men specifikt grandiositet är tydligt hos alla tre. Patologiska personlighetsdrag är inte uppsatsens huvudfokus, men grandiositeten är här viktig för att förstå varför neutraliseringsteorin får sådan bärkraft i fallen. För alla tre är det oerhört viktigt att omgivningen ser och bekräftar den egna framgången, intelligensen och expertkunskaperna. Samtliga uttryckte besvikelse över att den ordinarie karriären inte speglade den överlägsna kompetens de ansåg sig ha. Att lyckas genomföra spionuppdrag gav då bekräftelse i sig, ytterligare förstärkt genom belöningar och erkännande från fiendestaten. Det sistnämnda uttrycks explicit av Wennerström. Denna strävan efter bekräftelse innebar även behovet av att upprätthålla en yttre fasad, vilket i samtliga fall krävde ekonomiska resurser. Ekonomisk vinning framstår därmed främst som ett medel snarare än ett självändamål. Analysen pekar mot att bekräftandet och upprätthållandet av självbilden utgör ett överordnat motiv i dessa fall. En central premis i uppsatsen har varit att skilja mellan motiv och neutraliseringar. Analysen visar att denna distinktion kan vara praktiskt och semantiskt tydlig, men fortfarande analytiskt meningsfull. I enlighet med Sykes och Matzas teori kan neutraliseringar förstås som mekanismer som möjliggör normöverskridande handlingar utan att självbilden tar skada. Samtidigt är fallen komplexa i det avseendet att just bekräftandet av självbilden också utgör ett centralt motiv. Bekräftelsebehovet är dessutom onormalt starkt på grund av den grandiosa självbilden. Detta innebär inte att neutraliseringar och motiv sammanfaller, utan att de i dessa fall båda är kopplade till självbilden. De har

dock olika funktion och plats i den kausala kedjan. Den yttre fasaden kan offras utan att självbilden nödvändigtvis raderas, vilket illustreras i fallet Peyman Kia, som efter tingsrättsdomen ändrade sitt försvar och hänvisade till bland annat ekonomisk kris. Självbilden kunde ändå bibehållas eftersom den för honom, liksom för Wennerström och Hanssen, i grunden handlar om att vara listig och kompetent. Social och materiell framgång är bekräftelsen på detta. Samtliga hittade nya vägar till bekräftelse - som mer eller mindre erkända experter på (sitt eget) spioneri. Den grandiosa självbilden framstår som svår att rubba, men neutraliseringarna har fyllt ett viktigt syfte för att formulera spioneriet som något annat än ”vanlig brottslighet”, något som passar in i berättelsen om jaget.

Slutligen ingår det i den grandiosa självbilden att anse sig ha självklar rätt till fördelar och regelöverträdelser. Denna upplevda *rätt* kan förstås som en neutraliseringsteknik i sig eller som en följd av andra neutraliseringar. Frågan om huruvida grandiositet utgör en grundförklaring eller ett symptom framstår som mindre relevant jämfört med neutraliseringarnas funktion. Analysen pekar mot att självbild och neutraliseringstekniker samverkar och förstärker varandra i en ömsesidig process.

Svaret på uppsatsens frågeställning är sammanfattningsvis: ja, även egenintresserade spioner använder i hög utsträckning neutraliseringstekniker och dessa utgör en återkommande och betydelsefull del av de kognitiva processer som möjliggör spioneri.

9. Referenser

- Benson, Michael och Sally S. Simpson, 2018. *White-Collar Crime: An Opportunity Perspective*, Taylor & Francis Group
- Blatter, Joachim och Markus Haverland, 2012. *Designing Case Studies: Explanatory Approaches in Small-N Research*, London: Palgrave Macmillan
- Burkett, Randy, 2013. An Alternative Framework for Agent Recruitment: From MICE to RASCLS, *Studies in Intelligence*, 57(1), s. 7-17
- Engdahl, Oskar, 2010. *Bortom girigheten: ekonomisk brottslighet i bank- och finansbranschen*, Boréa Bokförlag
- Freud, Anna, 1936. *The Ego and the Mechanisms of Defense*, New York: Hogarth
- George, Alexander och Andrew Bennett, 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press
- Hansmann, Ralf, Petra Bernasconi, Timo Smieszek, Peter Loukopoulos och Roland W. Scholz, 2006. Justifications and self-organization as determinants of recycling behavior: The case of used batteries, *Resources, Conservation and Recycling*, 47(2) s. 133-159
- Lim, S.J. och S.X. Cheah, 2019. Do you know how to Cheong? Neutralization techniques adopted by new clients of sex workers, *Sexologies*, 2020 29(1), s. 1-9
- Maruna, Shadd och Heith Copes, 2005. *What Have We Learned from Five Decades of Neutralization Research?*, i Michael Tonry (red.) "Crime and Justice: A Review of Research", 32, s. 221–320 Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mathias, Blake D. och Anne D. Smith, 2016. Autobiographies in Organizational Research: Using Leaders' Life Stories in a Triangulated Research Design, *Organizational Research Methods*, 19(2) s. 204-230
- OIG (Office of the Inspector General) "A Review of the FBI's Performance in Detering, Detecting, and Investigating the Espionage Activities of Robert Philip Hanssen - Unclassified executive summary", United States Department of Justice, 14 augusti 2003.
- Presser, Lois, 2009. *The narratives of offenders*, *Theoretical Criminology*, 13(2), s. 177-200.
- Redl, Fritz och David Wineman, 1951. *Children who hate: The Disorganization and Breakdown of Behavior Controls*. Free Press
- Rodriguez, Paul M. 2001. *Diary of a Spy*, *Insight on the News*, 17(26), s. 10-18, News World Communications. Digitalt arkivexemplar utan sidnumrering.
- Sanford, J. Scott och Bruce A. Arrigo, 2007. Policing and Psychopathy: The Case of Robert Philip Hanssen, *Journal of Forensic Psychology Practice*, (7:3) 1- 31
- Stockholms Tingsrätt, dom 2023-01-19, Mål B 14349-21
- Sutherland, Edwin, 1947. *Principles of Criminology*. Philadelphia: Lippincott

- Svea Hovrätt, dom 2023-05-25, Mål B 1170-23
- Sykes, Gresham M. och David Matza, 1957. Techniques of neutralization: A theory of delinquency, *American Sociological Review*, 22(6) s. 664-670
- Säpo (Säkerhetspolisen) 2022a, Huvudprotokoll
- Säpo (Säkerhetspolisen) 2022b, Protokollbilaga A1.1
- Säpo (Säkerhetspolisen) 2022c, Protokollbilaga A3.1
- Säpo (Säkerhetspolisen) 2023a, Tilläggsprotokoll 4.1
- Säpo (Säkerhetspolisen) 2023b, Tilläggsprotokoll 5.1
- USDC - United States District Court for the Eastern District of Virginia, 2001.
Affidavit in support of criminal complaint, arrest warrant and search warrants
- Wennerström, Stig, 1972. Från början till slutet: en spions memoarer, Stockholm: Bonnier
- Wilder, Ursula M. 2017. *The Psychology of Espionage*, *Studies in Intelligence*, 61(2), s. 19-36